

DEN GRÖNE JÄGAREN.

Sjökrigshistoria och marinarkeologi i Dalarö.

Året 1676 var ödesdigert för vår flotta. Alla övriga motgångar att förtiga avlöste ett antal svåra fartygsförluster varandra slag i slag. I Stockholm brann i april 44-kanonersskeppet "Västervik" vid Skeppsholmens norra sida, där dess vrak ännu ligger, Gnistor från det brinnande skeppet antände även flottans repslagarbana, som förstördes fullständigt. Skepparen Anders Menlös ansågs skyldig och dömdes till hängning men benådades sedermera till halshuggning på egen begäran!

I juni förlorade vi det stora sjöslaget vid Öland mot den förenade dansk-holländska flottan. En missförstådd signal vid stridens början förorsakade förlusten av det svenska amiralskeppet "Stora Kronan," som var en av samtidens allra största enheter om 127 kanoner och 840 man. Riksamiralen själv, Lorentz Creutz, omkom i vågorna tillsammans med största delen av besättningen. För att ej kollidera med det sjunkande amiralskeppet blev viceamiral Uggle på skeppet "Svärdet" tvungen att "rumpa om." Efter denna nödtvungna kovändning strök en holländsk brännare förbi "Svärdet" som antändes. Elden hade väl kunnat släckas men Uggle lät det brinna för att fienden ej skulle "bliva ett så kosteligt skepp mäktigt och därmed triumfera i Köpenhamn." "Neptunus" med 44 kanoner erövrades av holländarna och skeppet med det egendomliga namnet "Rödkritan" antändes av besättningen för att ej heller falla i fiendens händer.

Desorienteringen var nu fullständig i den svenska flottan och order gavs att skeppen efter bästa förmåga skulle söka sig tillbaka till Dalarö, som på den tiden var Stockholms yttre örlogshamn. Hit kunde de stora skeppen segla relativt bekvämt under det att passagen genom innerskärgården var mycket besvärlig. Samtidigt vann de höga herrarna tid genom att ta landvägen till huvudstaden.

Viceamiralskeppet i tredje eskadern, "Riksäpplet," förtöjde vid Dalarö skans den 3 juni, samma dag som konungens förtroendemän kom ut till Dalarö för att hålla råfst och rättarting. Dagen därpå kom en sydvästlig storm, som vräkte ned "Riksäpplet" mot ett litet skär. Skeppet sprang läck och sjönk på 16 meters djup vid den lilla klabben som alltjämt kallas Äppelskär. Med all säkerhet var nederlaget och den allmänna förvirringen en bidragande orsak till denna katastrof.

Ett annat intressant skepp, "Den Gröne Jägaren," förtöjde efter återkomsten från Öland vid ön Kycklingens sydöstra udde sydväst om Dalarö skans. En kraftig järnring finns ännu kvar i berget där. "Den Gröne Jägaren" var byggd i Sundsvall av Norrländska Skeppbyggnadskompaniet och köptes av flottan 1652. Skeppet var 30 m långt, 7 m brett, förde c 25 kanoner och 80 mans besättning.

Under slaget vid Öland var skeppet apterat till brännare, eller som det hette på den tiden, brandare. Detta innebar att skeppet befriades från den mest värdefulla utrustningen och lastades med allsköns brännbart material. Genom ett sinnrikt system av krutsträngar och flamluckor kunde hela skeppet övertändas på några ögonblick. Dessa intressanta anordningar kan studeras på Sjöhistoriska museet där en modell av en 22-kanoners fregatt som ombyggs till brännare finns utställd. Med reducerad besättning seglade brännaren mot något fientligt skepp. I sista minuten tände man på och besättningen räddade sig i skeppsbåten. Lyckades manövern fullständigt antändes det fientliga skeppet, men även om så icke var fallet framtvingade brännarens blotta uppträdande oförmånliga manövrar och kunde ibland skingra en hel flotta,

Sjökrigshistorien innehåller flera uppgifter om brännskeppens avgörande insatser med ibland stora politiska följder. Rent taktiskt sett hade brännarna samma uppgifter som våra dagars torpedbåtar, att utan hänsyn till egna förluster bryta sig igenom och attackera fiendens värdefullaste enheter.

Ända till i augusti låg "Jägaren" överksam kvar vid sin plats utanför Kycklingen. Ett stycke därifrån pågick det spännande arbetet med att fiska upp de värdefulla kanonerna ur "Riksäpplets" vrak. En samtida berättelse lyder: "Dykaren är klädd i läderkläder från topp till tå, står så i en blyklocka och föres ned till sjöbotten. Han har ett litet tåg med sig i vilket han drager när han vill upp igen eller när han vill flyttas. När han kommer upp utgår ur klockan hans andedräkt, vilken han hållit inne hos sig, såsom en tjock dimma. Han var en gång nere på botten vid pass en halv timma och lät sig flyttas hit och dit." Vid Dalarö låg nu ett 30-tal skepp, vilka förberedde sig på att övervintra här. Krigsfolket hemförlovades och endast sjömännen, som utgjorde c 4.000 man, stannade kvar. Av dessa rapporterades 1.100 man "sjuka och hart dödsskjutne" trots "bardskärarnas" och "bråcksnidarnas" ansträngningar.

Ett oblikt öde hade emellertid ytterligare olyckor i beredskap åt vår hårt drabbade flotta.

Den 21 augusti sprang plötsligt "Gröne Jägaren" i luften och sjönk vid sin förtöjningsplats på 30 m djup. Där ligger hon i denna dag mitt i farleden där hela skärgårdstrafiken passerar över hennes vrak utan att någon ägnar det intressanta skeppet och de döda sjömännen en tanke. Den lilla rödaktiga bergguden på Kycklingen, där "Jägaren" låg kallas av ortsbefolkningen Brandalsudd.

Namnet är med all sannolikhet en naturlig förvrängning av Brandarsudd-
'Brännarudden.'

Amiralen Brahe, som sedan riksamiralen förklarats "incapabel," var befäl-

havare för den i Dalarö stationerade flottan, skrev samma dag katastrofen inträffade en kort rapport till de höga herrarna i Stockholm. In extenso lyder den:

"Högwälborne H. Rijkz Amiral; Så och Högwälborne, wälborne, Edla och wälb. Herrar, respectivii Rikz Råd, Ammiraler och Ammiralitets Råd.

Kongl. Collegio kan jag här medh eij lembna oberättat, huru såsom rät nu på stunden een olyckeligh och fast mehra beklagelig händelse sig tildraga monde, förmedelst det, at Brandaren Gröne Jägar hafwer sprungit up i luften, att det å warande Manskap til 28 man är omkommit, och sielfwa farkosten helt och hållen ruinerat och sönderbräckt, warandes twifwels utan der til orsaken, att dhe Persohner som om bordh warit hafwa; men den Engelske Captain, som der opå ordinerat är, samt skepparen, hafwa waret medh 6 Roddare medh slupen i Land, hvadh ehrende kan jagh icke wtha, whilka jagh hafwe låtit taga i arrest och så snart här över wederbörligen blifwa ransakat, skall jag icke underlåta, Kongl. Collegio sammanhanget omständeligen at referera, och i det öfvriga förblifwer

tienstwillige tjänare
Kongl Collegii
Nicolaus Brahe

Dalerön d 21 Aug 1676."

(AK Prot, 1676 KRA)

Den engelske kaptenen hette Sunbarth och tillhörde förmodligen det engelska sjöfolk Karl X Gustav tog hit från England 1658 för att införa nya impulser i flottan. Bland dessa brittiska experter befann sig även den berömde skeppsbyggmästaren Francis Sheldon, som bl a byggde "Riksäpplet" och "Stora Kronan."

För övrigt talar detta fascinerande lilla stycke ur Dalarös intressanta örlogshistoria för sig självt. Möjligt kan som en kommentar till "hvad ehrende kan jagh icke wtha" helt sakligt konstateras, att Dalarö värdshus redan vid denna tid låg på samma plats där det ligger i dag.

Den långa raden svåra fartygskatastrofer detta olyckliga år avrundades vid Riga där 32-kanonersskeppet "Sundsvall" sjönk i oktober månad.

Vi lämnar nu 1600-talet och stormaktstidens Sverige, som denna gång räddades genom det ärorika slaget vid Lund i december.

En sommardag 1920 fastnade Bedarö-fiskaren Erik Nordströms ankare i botten vid ön Viksten utanför Nynäshamn. Av en händelse låg en bärgningsbåt med dykare i närheten. Nordström bad dykaren gå ned och klargöra ankaret. Vid dykningen påträffades då 7 st vackra bronskanoner, vilka visade sig härröra från örlogsskeppet "Riksnyckeln" som förliste här 1628- ett annat olycksår för vår flotta.

Bärgningsfirman, tyvärr inte Nordström, fick en större penningssumma i bärgarlön för pjäserna som kan beundras på Sjöhistoriska museet.

Detta fynd startade en klappjakt på gamla skepp i skärgården. En del av

dessa undersökningar följdes av kommandörkapten L Stackell, som bevakade statens intressen i händelse av något värdefullt fynd. Några sådana gjordes dock inte vid Gröne Jägaren. På Sjöhistoriska museet finns däremot en del föremål som enligt uppgift upptagits vid vraket. Några uppgifter om vrakets position stod icke heller att få och de gamla dokumenten teg som vanligt.

I min sjöbod på Dalarö fick jag en sammardag 1953 besök av den färgstarke fiskarbonden Simon Svanbeck på Aspö. Svanbeck erinrade sig "skattsökningarna" på 20-talet och hade vänligheten att på ett ungefär utpeka ett vrak vid Kycklingen. Han kände det som en "torskning," ett särskilt bra torskställe. Jag draggade och lodade på den angivna platsen och fick snart tydliga vrakindikationer. I september gick min vän och dykarbroder Paul Fahlén ned på platsen och återvände till ytan med ett föremål som sjökaptén Sam Svensson genast identifierade som en s k ankarboj.

Nu blev man intresserad på Sjöhistoriska museet och en ny expedition utrustades på vilken kommandörkapten Hamilton medföljde. Fahlén gick ned igen och lyckades bärga föremål som definitivt övertygade Hamilton. Genom sina personliga förbindelser i marinledningen lyckades Hamilton få "låna" bärgningsfartyget "Belos" några dagar.

Det var en stor dag när Belos ankrade utanför min sjöbod. Under kapten Holger Dohnhammars befäl förtöjdes hon över "Jägarens" vrak och ett omfattande dykeriarbete påbörjades som ett led i marinens utbildning av dykare. Det var i sanning en påtaglig skillnad på denna stordrift och Fahléns och mina rekognosceringar från en bräcklig eka.

En hel mängd intressanta föremål upptogs på några dagar, varibland märktes förundermasten med fockrån och ett komplett ankarspel med lagerbockar. Vidare ett oskadat ankare, rodret och en kanon liggande i sin lavett. En situationsbild från arbetet, dykaren har just hittat en damcykel och hans dyktid närmar sig slutet.

Dykaren i telefonen: Hade dom cyklar på den tiden?

Dyckledaren: Vet inte. Raska på därnere!

Dykaren: Jag har svårt att ta mej fram bland all bråten.

Dyckledaren: Försök med cykeln!

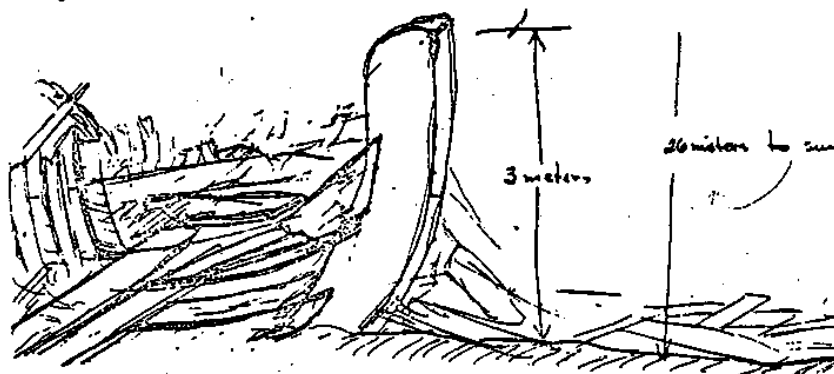
I Sjöhistorisk årsbok 1955-56 har Hamilton vetenskapligt redogjort för en del fynd som gjorts vid "Riksäpplet" och "Gröne Jägaren."

Beträffande ankarspelet skriver Hamilton: "Med sin imponerande massiva vals av furu och kraftigt dimensionerade lager av ek ger spelet i all sin primitiva enkelhet ett kärvt vittnesbörd om den slitsamma tjänsten på svunna tiders tungarbetade segelfartyg."

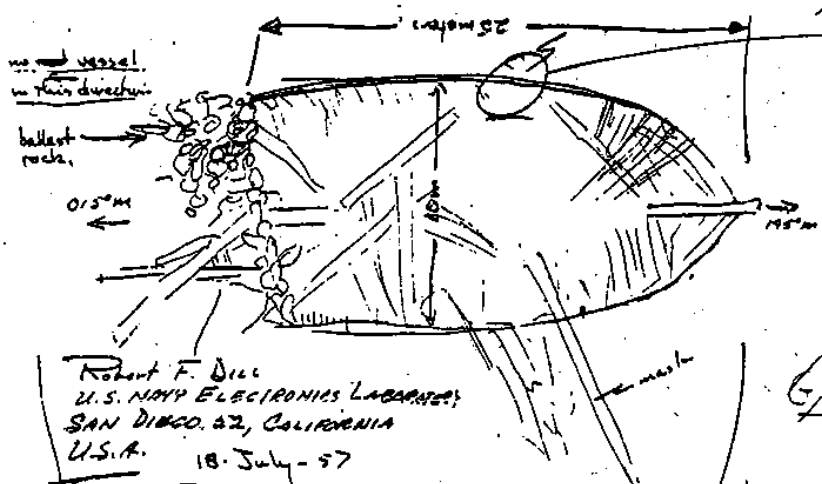
På Belos arbetade man endast med tungdykare. De hade dock svårt att röra sig bland all bråte samtidigt som de rev upp moln av slam som förstörde sikten. Belos dykare hade sålunda svårt att få en helhetsbild av vraket.

Först på sommaren 1957 blev detta möjligt tack vare en långväga gäst som dagen innan aldrig hört talas om Dalarö eller "Gröne Jägaren." Amerikanen Robert F. Dill, vetenskapsman och dykare, gästade marinen för att utbyta erfarenheter. Dill är mest känd för den världsberömda nedstigningen till 75 meters djup på "Andrea Doria" strax efter katastrofen. Den 18 juli ankrade vi på "Jägarens" vrak och Kaliforniens son fick uppleva sensationen att stiga rakt in i svenskt 1600-tal. Dill, som dök med lätt utrustning och en AGA-apparat hade med sig en slags "griffeltavla" av plast. Tavlan var dessutom utrustad med djupmätare, klocka, kompass, termometer, måttskala, vinkelmätare och vattenpass. Med dessa hjälpmedel och en enastående dykrutin lyckades Dill prestera den första skissen över "Jägarens" vrak. Av denna framgår också att amiral Brahe inte överdrev när han rapporterade "fährkosten helt och hållen ruinerat och sönderbräckt."

Ur marinarkeologisk synpunkt återstår ännu mycket att göra på vraket. Sedan Vasa tillfördes Sjöhistoriska museet avtog emellertid museets intresse för skepp och hav. I stället inriktade man sig mer på maritim folklivsforskning. Bl a av denna orsak har undersökningen av Gröne Jägaren ej fullföljts.

Anders Franzén
Stockholm

Dill's skiss av
Gröne Jägaren.

Fotnot. De i artikeln nämnda skeppen stavas i de gamla dokumenten på alla möjliga sätt beroende på att stavningsregler saknades, t ex Wasen, Westervijk, Stoore Chrona. Det är därför nödvändigt att "normalisera" gamla skeppsnamn, t ex Vasa, Västervik etc.